ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-9-97-2>

УДК 32.327

Єрмоленко І.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ВЕЛИКА ЄВРОПА: У МИНУЛОМУ ЧИ У МАЙБУТНЬОМУ

Анотація. У даній статті досліджуються концепції Великої Європи, а також події у сучасному світі, які засвідчують їх присутність у геополітичному дискурсі, розкрито зв'язок між сформульованими ідеями та вказаними ідеями. Пояснюється, чому той чи інший аспект є актуальним у сьогоденних реаліях. Вказується на сучасні міжнародні проекти та наводяться відповідні аргументи, що дозволяє розглядати їх як варіації «Великої Європи». Враховуючи складні трансформаційні процеси, які сьогодні відбуваються у світі, стає очевидною об'єктивна потреба у становленні єдиного простору Великої Європи. Розглянуто одну із проблем, яка виникає на шляху створення єдиної Європи – це розширення кола міжнародних суб'єктів, кожний з яких має власні інтереси і погляди, що стає джерелом протиріч і конфліктів, які на даному етапі розвитку суспільства узгодити, на жаль, не вдається.

Ключові слова: Велика Європа, Європейський Союз, концепція, геополітичний дискурс, об'єднання.

Yermolenko Iryna

Taras Shevchenko national university of Kyiv

GREATER EUROPE: PAST OR FUTURE

Summary. The paper describes the concepts of Greater Europe and events in the modern world, which testify to their presence in geopolitical discourse, reveals the connection between the formulated ideas and these events. This problem has been studied by many foreign and domestic researchers. Article represents why this or that aspect is relevant in today's realities. The idea of a Greater Europe presupposes that the entire European continent is united in achieving peace and economic cooperation. Much attention is given to modern international projects and arguments, which allows us to consider them as variations of «Greater Europe». The concept of the Great appeared at the end of the XIX century but its discussion and attempts at practical implementation have been continued to this day. The aim of the article is to explore the concept of a Greater Europe because it can deal with expanding the agenda. The term has been widely and organically used for centuries in the context of the formation of a powerful geopolitically influential unified environment. This is evidence that the concept of a Greater Europe is still relevant today and it is the subject of lively debate. The need to establish a single space of Greater Europe is obvious because of the complex transformation processes in the world. One of the problems that arises on the way to a united Europe is the expansion of the circle of international actors, each of which has its own interests and views, which becomes a source of contradictions and conflicts, which at this stage of society, unfortunately, can not be reconciled. It has been found the existence of such concepts can be traced to the erosion of the foundations of the idea of «Greater Europe» as a system-forming element. However, this fact is not evidence that this proposal is not relevant. This indicates that the crisis phenomena that we are experiencing today, serve as a kind of indicator of the "form" of the organization of this project. In conclusion, we are unlikely to have to talk about «Greater Europe» as a reality in the near future.

Keywords: Great Europe, European Union, conception, geopolitical discourse, association.

Постановка проблеми. Велика Європа – це назва сукупності країн на Заході Європи, які історично, географічно, культурно, мовно, світоглядно чи політично пов'язані з поняттям Європа. Термін «Велика Європа» широко та органічно застосовується вже кілька століть в контексті формування потужного геополітично впливового об'єднаного середовища. Поштовхом для розвитку сучасних концепцій формування європейського геополітичного простору стали відомі геополітичні проекти французького президента Шарля де Голля. Мова йде передусім про такі відомі його концепції як «Європа від Атлантики і до Уралу», «Європа держав», та концепція «Континентальної Єдності Європи», яка містить Європу як суверенне континентальне утворення [10, с. 145]. Його думки залишаються актуальними і на сьогодні, як такі що формують порядок денний для євроценризму Франції та частково Німеччини. Саме

ці дві країни беруть на себе основний політичний тягар на об'єднання Європи та країн-сусідів у спільній справі. 3 березня 2019 року була опублікована програмна стаття Макрона «За європейське відродження». Прагнучи переконати французьких виборців в тому, що ЄС може бути джерелом рішень, а не тільки скарг, він фактично представив проект перезавантаження ЄС [11]. У тому ж році Ангела Меркель та Еммануель Макрон підписали договір про поглиблення співпраці. Домовленості направлені на розширення транскордонного співробітництва, розвиток спільної воєнної культури, індустрії оборони, що має кінцевою метою утворення європейської армії [16].

Разом з тим у 1970-х роках з'являється теорія «Europe à la carte» та «Європа різних швидкостей». Концепція «Європа різних швидкостей» була розвинута у доповіді прем'єр – міністра Бельгії Лео Тіндемманса у 1976 році. Політик вва-

жав, що «неможливо розраховувати на те, що всі учасники європейського процесу зможуть пройти всі етапи одночасно» Дана модель побудови європейського геополітичного простору засновувалась на програмі дій, визначеної для інститутів Співтовариств та схваленої всіма державами – членами. Ця програма передбачала об'єднання найбільш розвинутих держав на більш високому рівні інтеграції, і відповідно з розробкою механізмів, що мають забезпечити приєднання інших країн впродовж певного часу. Тобто, кожна країна мала б просуватися на шляху до інтеграції у заданому темпі, який мав відповідати її інтересам [14, с. 598–599]. Ми можемо спостерігати, що частково такий підхід використовується і зараз – Європейський Союз має різні умови співпраці з різними групами країн та територіальними об'єднаннями, як-то Західні Балкани, Європейська політика сусідства тощо. У тому числі і співпраця з Україною, як державою, що має одним із своїх зовнішньополітичних пріоритетів вступ до Європейського Союзу.

Як приклад, можна навести ідею «Спільного європейського дому», що вперше виникла у другій половині 1980-х років як політичне гасло. Перш за все це було пов'язано з «новим мисленням» у зовнішній політиці Радянського Союзу, розпочате М. Горбачовим – Генеральним секретарем КПРС у 1985 році. Незважаючи на те, що ця ідея ніколи не трансформувалася у детальну концепцію, все ж таки можна окреслити її загальні положення. Вихідним пунктом було усвідомлення того, що «холодна війна» закінчилася, і переконання, що суперництво має поступитися місцем співпраці в ім'я спільних цінностей, спрямованих на вирішення спільних проблем. Для М. Горбачова ідея «Спільного європейського дому» була способом перенести об'єднавчі процеси та території СРСР, який на той час знаходився на межі. Сьогодні ж ми є свідками того, як Російська Федерація перехватує ці ідеї з метою розширення свого впливу та найбільш швидкого поширення пропаганди [17, с. 13].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поява самих концепцій Великої Європи датується кінцем XIX століття – початком XX століття, проте, її обговорення та спроби практичної реалізації тривають і донині. Серед сучасних зарубіжних науковців що досліджували проблему Великої Європи можна виокремити: А. Пагдена, А. Стааб, В. Вілліам, К. Арчік та інші, а також ряд вітчизняних дослідників: М.О. Скрипник, В.П. Андрущенко, М.А. Шульга тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Враховуючи складні трансформаційні процеси, які сьогодні відбуваються у світі, стає очевидною об'єктивна потреба у становленні єдиного простору Великої Європи. Оскільки концепція Великої Європи так чи інакше розглядалася багатьма науковцями, вона може конкретно мати справу з розширенням порядку денного або потенційним розширенням у майбутньому такого інституту як Європейський Союз. До того ж зараз ми маємо надзвичайно велику кількість організацій, що сприяють дискусіям навколо Великої Європи, серед них можемо виокремити Інститут Великої Європи та Молодіжну Асоціацію Вели-

кої Європи. Більше того існує ряд організацій, що сприяють посиленню діалогу та посиленню економічної та політичної інтеграції між державами Великої Європи, зокрема: Асамблея європейських регіонів, Рада Європи, Європейські олімпійські комітети, Євразійський економічний союз тощо. Це є свідченням того, що концепція Великої Європи сьогодні не втрачає своєї актуальності і є предметом живих дискусій.

Виклад основного матеріалу. Важко розглядати Велику Європу без звернення до історичних витоків цієї концепції. Багато науковців розглядали дану проблематику, акцентуючи увагу на економічних, культурних, геополітичних аспектах даного явища. Цікаво зауважити, що перші практичні проекти об'єднання Європи та спроби інтеграції стали одним із наслідків Першої світової війни. Так, австрійський письменник та філософ Р. Куденхове-Калергі у праці «Ідея Пан-Європи» (1923), обґрунтовував необхідність об'єднання Європи, в якій мають існувати спільні органи влади та громадянство, а її принципами мають стати свобода, мир, економічний розквіт та культура. У книзі «Пан-Європа» автор формулює так зване європейське питання: чи може Європа при своїй політичній та господарській роздробленості захищати мир та власну незалежність від зростаючих неєвропейських держав – чи необхідно, щоб для захисту свого існування вона організувала співдружність держав? [4, с. 3]. Тобто головною проблемою він вважав насамперед політичну та економічну роздробленість Європи. Одним з його «спадків» можемо вважати діяльність Пан'європейського союзу. В однім з інтерв'ю 2005 р. Отто фон Габсбург (тоді – Почесний президент Пан'європейського союзу) сказав наступне з приводу європейської безпеки: «Я твердо вірю в те, що Пан-Європа означає всю Європу в цілому. Європа не є економічним організмом, це насамперед співтовариство безпеки. В цьому є своя логіка, оскільки безпека є базовою умовою розвитку економіки» [6, с. 89–93]. Новий же президент А. Теренуар у свою чергу вказує, що основними цілями діяльності даної організації є завершення не тільки географічного, але і політичного об'єднання всієї Європи в рамках Європейського союзу і подальший розвиток цієї організації в міжнародну та ефективну наддержаву світу [2, с. 207–208].

Ще одним з теоретиків Великої Європи є М. Фуше. У своїй роботі «Європейська республіка. Історичні та географічні контури» він вказує на той факт, що майбутнє Європи по-різному малюється різними країнами. Фуше пропонує чітко визначити кордони Союзу, їх місце на континенті та в середземноморських регіонах, переосмислити та чітко сформулювати довгострокові цілі європейського співтовариства, в тому світовому контексті, з яким ми, на жаль, повинні рахуватися сьогодні [8, с. 75]. Актуальність його поглядів ми можемо бачити в політиці, яку сьогодні проводить Європейський Союз. У 2017 році було презентовано так звану Білу книгу, у якій містилися різноманітні сценарії щодо подальшого розвитку Європейського Союзу. Незважаючи на наявність багатьох сценаріїв, що очевидно може свідчити про відсутність

єдиного погляду на подальшу долю ЄС і може бути чинником дестабілізації, все-таки єдиною лінією проходить думка про те, що Європа буде надалі розвивати єдиний ринок, сприяти миру, духовному та культурному розвитку [21, с. 5].

Можна згадати Д. Мітрані та його концепцію функціональної інтеграції. Основна його ідея полягала у «запобіганні політичним розбіжностям шляхом розширення мережі міжнародних організацій, що направлені на реалізацію життєвих інтересів усіх націй. Він закликав спочатку виокремити проблеми, які необхідно вирішити для забезпечення економічного і соціального добробуту, а форма, за допомогою якої вони будуть вирішені, визначиться сама по собі. Співробітництво і взаємодія при цьому пропонувалися саме в питаннях соціально-економічного характеру, вирішення яких актуальне для всіх країн, що згодом може стати об'єднуювальним елементом [18, с. 128–130].

Актуальність ідей Мітрані на сьогодні мають найбільш глибокі коріння та аргументацію. Мітрані вдалося аргументувати деталі функціонування об'єднаної Європи та можливості її розширення за рахунок приєднання нових учасників за їх функціональним внеском у загальний кошик. Науковець передбачав, що всі учасники вносять до спільної діяльності власні активності. Мітрані протиставив регіональну інтеграцію у формі закритих союзів регіональній інтеграції у формі передачі глобальної влади на регіональний рівень, щоб допомогти реалізації таких загальнолюдських принципів, як мир і економічне співробітництво. Можна поглянути крізь призму його думок на конфлікт в Україні, і особливо відносини ЄС з Росією в цьому контексті. Застосовуючи рамки Мітрані до українського конфлікту, ми можемо просто дійти висновку, що справді ЄС і НАТО винні у тому, що тиражують модель закритих, ексклюзивних регіональних союзів для розширення їхньої «сфери впливу» до російської кордонів, а також виключення Росії з їх системи управління безпекою. Тобто модель «деволюційної» інтеграції була б кращою за рахунок зменшення ролі євроатлантичних організацій та інтеграції Росії до європейської системи безпеки. Повертаючись до критеріїв Мітрані, ми, таким чином, можемо зробити висновок, що це альтернативне бачення європейського порядку безпеки є ближчим до ідеального типу інтеграції «передачі». Він визначає систему ООН як остаточний орган підтримки міжнародної безпеки, а також надає пріоритет принципам загального миру та економічного співробітництва перед регіональними зв'язками [23].

Сучасний дискурс. Реформувати філософію, яка лежить в основі європейського порядку безпеки, відкидаючи євроатлантизм як геополітичну стратегію, пропонував колишній президент РФ Д. Медведев у формі єдності країн, що тягнуться «від Ванкуверу до Владивостока». Він звинуватив західні країни у довіреності своєї безпеки ексклюзивним організаціям часів «холодної війни», що відтворюють «блокову» динаміку в порівнянні з більш інклюзивними організаціями, такими як Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ). В якості

альтернативи він запропонував європейський договір про безпеку для всього континенту. Він наголосив, що всі країни повинні брати участь, але не як члени НАТО чи ЄС, а як окремі держави [1, с. 3–4]. А через анексію Росією Криму в березні 2014 р. та підтримку нею сепаратизму на Донбасі Захід став проводити щодо РФ політику «стримування», застосовуючи, зокрема, економічні санкції. За такої ситуації російська влада була змушена фактично відмовитися від реалізації свого дуже амбітного проекту «Великої Європи» на основі співпраці Росії й усього ЄАЕС з ЄС, і в її стратегії європейський вектор зазнав суттєвого послаблення. У цілому щодо Європи сучасна геостратегія РФ може бути оцінена як «активна оборона». На найближчу перспективу окремі експерти вважають прийнятною для Росії таку політику: «відхід від євроцентризму, мінімізація конфліктів із сусідами, пошук оптимальної комбінації відносин для кожної конкретної проблеми» [5, с. 25–30]. Серед стратегічних завдань РФ передбачено створення регіональних та трансрегіональних інтеграційних об'єднань, активна участь в яких має забезпечувати її геоекономічні та геополітичні інтереси [7, с. 12].

Серед прихильників концепції Великої Європи можна виокремити колишнього президента Франції Валері Жискара д'Естен, який у 2002 році надав перший проект доповіді «Конвенції про майбутнє Європи». У своєму документі він пропонував перейменувати Європейський союз в Сполучені Штати Європи або навіть Єдину Європу. Згідно з цим документом передбачалася зміна структури ЄС в конфедерацію держав. Відповідно усі громадяни повинні визнати себе європейцями і поряд зі своїм національним громадянством отримати паспорт європейський. У проекті також йшла мова про створення Конгресу народів Європи, який хоча і не мав законодавчої влади, проте повинен був контролювати стратегічний напрямок розвитку. Також пропонувалася можливість створення посади президента Ради Європи та держав конфедерацій [13]. У червні 2003 року на Європейській Раді в Салоніках Жискара д'Естен представив проект Конституційного договору Європейського Союзу – кінцевий документ Конвенту за майбутнє Європи. Саме цей проект став базою для обговорення на міжурядовій конференції, яка завершилась ухваленням європейської Конституції у 2004 році.

У 2017 році Мартін Шульц – лідер соціал-демократів Німеччини також закликав створити Сполучені Штати Європи до 2025 року. Відповідно до його пропозиції такий договір повинен бути представлений державами-членами ЄС, а противники мали б автоматично вийти зі складу [22]. Однак, ця ідея одразу ж зустріла критику від представників блоку Ангели Меркель. Зокрема, один із керівників блоку ХДС/ХСС консерватор Фолькер Каудер заявив, що пропозиція Шульца «становить загрозу для ЄС і громадянського схвалення Європи». Правляча більшість німецького політикуму не просто відкидає подібні ідеї, а й вважає їх такими, що перекреслюють значну роботу, проведену десятиліттями по створенню і реформуванню ЄС до сучасного вигляду. Врахо-

вуючи факт, що ідея передачі суверенітету державами-членами у Брюссель, наврядчи зустрине підтримку в громадськості, то плани по утворенню Сполучених Штатів Європи виглядають не досить реалістично [3].

Не можна не згадати нещодавній вихід Великобританії зі складу Європейського Союзу. Сполучене королівство завжди було досить специфічною країною завдяки своєму історичному минулому і географічному розташуванню. Завжди була Європа, і завжди була Англія, яка ніколи не була повністю європейською. Ці відмінності стали однією з причин масштабного дезінтеграційного процесу на теренах Європи. Розпочався цей процес ще у 2015 році, коли члени Консервативної партії та Партії незалежності Сполученого Королівства заявили, що у британців не було можливості висловитися від 1975 року (коли винесено на загальнонаціональний референдум питання про членство країни в ЄЕС). Тоді прем'єр-міністр Девід Камерон пообіцяв провести референдум, аби «вирішити європейське питання у британській політиці». Вихід Британії зі складу Європейського Союзу супроводжувався величезною суспільною увагою, зокрема і складні переговори британського уряду з керівництвом ЄС щодо умов виходу, а особливо щодо подальшого статусу британсько-ірландського кордону та перспектив подальшого існування Єдиного міграційного простору. Британія довго відкладала вихід з ЄС через невизначеність умов подальшої співпраці. Тоді на референдумі вони проголосували, аби залишитися у ЄС. З того часу, за їх словами, ЄС сильно змінився, отримавши більше контролю над повсякденним життям громадян країн-членів [9, с. 86–90]. В липні 2019 року прем'єр-міністр Британії Борис Джонсон запевнив, що виведе країну з ЄС до 31 жовтня, проте, цього так і не сталося, а Великобританія все-таки покинула ЄС у січні 2020 року.

Щодо цього питання варто також розглянути лінію євроскептицизму. Один з найвпливовіших євроскептиків Франції – Марін Ле Пен, яка у 2011 р. очолила партію Національний Фронт є ісламофобом. Наприклад, моління мусульман на вулицях Франції називає релігійною окупацією [20, с. 145]. У зв'язку з цим, М. Ле Пен категорично виступає проти подальшого розширення ЄС, оскільки переконана, що саме глобалізаційні та євроінтеграційні процеси призвели до ісламізації Франції [15, с. 128]. На її думку, існує таємна змова, відповідно до якої Європа готова розчинитися в культурах на шляху до глобалізації. Це обумовлює негативне ставлення М. Ле Пен до наддержавного сценарію розвитку ЄС. Вона жорстко критикує участь Франції у спільному ринку та є противником єдиної валюти ЄС, то ж часто закликає до відміни євро у Франції. Тому, коли був відомий результат британського референдуму щодо членства у ЄС, у червні 2016 р., М. Ле Пен закликала своїх співгромадян провести такий референдум і у Франції [12, с. 43]. Однак, цей заклик не знайшов підтримки суспільства. Крім того, важливо, що М. Ле Пен не закликає до виходу Франції з ЄС терміново, але у разі її приходу до влади, політик обіцяє зробити все, щоб відновити

французький суверенітет, який, однак, на мою суб'єктивну думку, ніким і не порушувався.

Науковці вважають, що Європейський Союз навряд чи перетвориться на єдину федеральну наддержаву через політичний спротив деяких членів. Зокрема, норвезький дослідник з питань зовнішньої політики та політичний коментатор Асле Тойе у своїй праці «Європейський Союз як мала сила: наступне за періодом після Холодної війни» доводив, що сила та обсяг ЄС більше нагадує невелику державу. Він пропонує їм не рівнятися у силі зі вже існуючими традиційними державами, а натомість використовувати свої унікальні характеристики аби адаптуватися до нових суспільно-політичних умов. Проте, він зазначає, що хоча початок 2000-х років показав, що існує політичний простір для більшої участі ЄС у європейській безпеці, ЄС не зміг виправдати цих очікувань. Він висловлює особливу стурбованість щодо виміру безпеки та оборони ЄС, де спроби об'єднати ресурси для формування політичного консенсусу не дали результатів, які очікувалися. Ці тенденції, у поєднанні зі змінами у світових моделях влади, супроводжуються зміною стратегічного мислення ЄС, завдяки чому амбіції великих держав зменшуються і замінюються тенденцією до хеджування перед великими державами. Автор використовує випадок втручання EUFOR у Дарфурі та Чаді, щоб продемонструвати, що ефективність ЄС низька в першу чергу через відсутність ефективного механізму прийняття рішень. На його думку, сума цих подій полягає в тому, що ЄС – у нинішній ситуації – не буде великою державою і посідає місце невеликої держави в зароджуваному багатополарному міжнародному порядку [19, с. 181–200].

Висновки і пропозиції. Поштовхом для розвитку сучасних концепцій формування європейського геополітичного простору стали політичні та геополітичні ідеї цілої низки політиків та експертів. Ідея Великої Європи передбачає, що весь європейський континент є єдиним для досягнення миру та економічного співробітництва. У такому підході зобов'язання захистити ці основоположні принципи об'єднує держави та суспільства, зближуючи їх. Варто зазначити, що сам інтеграційний процес потребує постійної модифікації вже існуючих поглядів та концепцій та сформованих на їх основі моделей створення «Великої Європи». Одна із проблем, яка виникає на шляху створення єдиної Європи – це розширення кола міжнародних суб'єктів, кожний з яких має власні інтереси і погляди, що стає джерелом протиріч і конфліктів, які на даному етапі розвитку суспільства узгодити, на жаль, не вдається. На сучасному етапі існування подібних концепцій можна прослідкувати розмивання підвалин самої ідеї «Великої Європи» як системоутворюючого елементу. Проте, цей факт не є свідченням того, що дана пропозиція не є актуальною. Швидше за все це свідчить про те, що кризові явища, які ми переживаємо сьогодні, слугують своєрідним індикатором щодо «форми» організації даного проекту. Таким чином, говорити про «Велику Європу» як реальність у найближчому майбутньому нам наврядче доведеться.

Список літератури:

1. Галака С.П. Політичні проблеми міжнародних відносин. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2009. Вип. 87 (частина II). С. 3–10.
2. Корочанська А.О. Пан'європейський рух: ідея та втілення. *Література та культура Полісся. Сер. : Історичні науки*. 2016. Вип. 81. С. 201–209.
3. Консерватори Меркель відкинули ідею Шульца про «Сполучені Штати Європи». *Європейська правда*. 11 грудня 2017 р. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/12/11/7074884/> (дата звернення: 07.05.2021).
4. Куденхове-Калергі Р.Н. Пан-Європа. Москва : Вита Планетаре, 2006. 120 с.
5. Миллер А.И. Отстраненность вместо конфронтации: постевропейская Россия в поисках самодостаточности. Москва, 2016. 32 с. URL: http://svop.ru/wpcontent/uploads/2016/11/miller_lukyanov_rus.pdf (дата звернення: 04.05.2021).
6. Нестеров А.Г. Отто фон Габсбург о европейской безопасности. Хрестоматия. «Европейская безопасность: вызовы и проблемы». Екатеринбург : Уральский государственный университет, 2008. С. 89–93.
7. Стратегия экономической безопасности Российской Федерации на период до 2030 года. Москва. 13 мая 2017 г. 20 с. URL: <http://static.kremlin.ru/media/acts/files/0001201705150001.pdf> (дата звернення: 03.05.2021).
8. Фуше М. Европейская республика: исторические и географические контуры. Москва, 1999. 168 с.
9. Чевичалова Ж.В. Британська сецесія: черговий крок у непростих стосунках ЄС і Великої Британії. *Європейська інтеграція в контексті сучасної геополітики* : зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф., м. Харків, 24 трав. 2016 р. Харків, 2016. С. 86–90. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11308/1/Shevychalova_86-90.pdf (дата звернення: 07.05.2021).
10. Шульга М.А. Геополітика : Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2017. 240 с.
11. Emmanuel Macron. Pour une Renaissance européenne. Publie le 4 Mars 2019. URL: <https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2019/03/04/pour-une-rennaissance-europeenne> (дата звернення: 01.05.2021).
12. Fitz Gibbon J. Euroscepticism as a Transnational and Pan-European Phenomenon: The Emergence of a New Sphere of Opposition. Oxford : Taylor & Francis, 2016. 198 p.
13. Haworth D. Helm T. Giscard makes case for United States of Europe. The telegraph. 29 october 2002. URL: <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/1411554/Giscard-makes-case-for-United-States-of-Europe.html> (дата звернення: 06.05.2021).
14. Informe Tindemans. L'al Consejo Europeo. Revista de instituciones Europeas, N2, 1976. p. 583–619.
15. Kowalsky W. Trade unions for a change of course in Europe: The end of a cosy relationship / W. Kowalsky, P. Scherrer. Brussels : ETUI, 2011. 195 p.
16. Meissner M. Jordans F. Germany, France renew friendship treaty, warn of nationalism. January 22, 2019. URL: <https://apnews.com/article/02d7f1384f454f09b31a7c852d275e4e> (дата звернення: 01.05.2021).
17. Menkiszak M. Greater Europe: Putin's vision of European (dis)integration. Warsaw : Centre for Eastern Studies, 2013. 42 p.
18. Mitrany D. A working peace system: An argument for the functional development of International Organization. Reprinted in Taylor P. and Groom A. J. R. (eds.). The Functional theory of politics. London // O'Neal M. Theory of integrations 1975. N.Y., 1992. 426 p.
19. Toje A. The European Union as a Small Power: A further the Post-Cold War. New York : Palgrave Macmillan, 2010. xiii, 256 p.
20. Washington E. The Progressive Revolution: History of Liberal Fascism through the Ages New York: Rowman & Littlefield, 2016. 518 p.
21. White paper on the future of Europe. Reflections and scenarios for the EU27 by 2025. Brussels, 1.3.2017 COM(2017) 2025 final. 18 p. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:b739b382-ff4f-11e6-8a35-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_1&format=PDF (дата звернення: 03.05.2021).
22. Zalan E. Schulz fights for 'United States of Europe' by 2025. Brussels, 7 December 2017. URL: <https://web.archive.org/web/20171208105137/https://euobserver.com/political/140200> (дата звернення: 06.05.2021).
23. Zwolski K. Wider Europe, Greater Europe? David Mitrany on European Security Order. Wiley Online Library, 06 November 2016. URL: <https://doi.org/10.1111/jcms.12489> (дата звернення: 05.05.2021).

References:

1. Halaka S. (2009) Politychni problemy mizhnarodnykh vidnosyn [Political problems of international relations]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, vol. 87 (part III), pp. 3–10.
2. Korochanska A. (2016) Panievropeyskiy rukh: ideia ta vtilennia nauky [Pan-European movement: idea and implementation]. *Literatura ta kultura Polissia. Ser.: Istorychni*, vol. 81, pp. 201–209.
3. Yevropeiska pravda (11 December 2017). Konservatory Merkel vidkynuly ideiu Shultsa pro «Spolucheni Shtaty Yevropy» [European truth. Merkel's conservatives rejected Schultz's idea of a «United States of Europe»]. Available at: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/12/11/7074884/> (accessed 07 May 2021).
4. Kudenhove-Kalergi R. Pan-Europe [Pan-Europe]. Moscow: Vita Planetare, 120 p.
5. Myller A. (2016) Otstranennost vmesto konfrontatsyy: postevropeiskaia Rossyia v poyskakh samodostatochnosti [Alienation instead of confrontation: post-European Russia in search of self-sufficiency]. Moscow, 32 p. Available at: http://svop.ru/wpcontent/uploads/2016/11/miller_lukyanov_rus.pdf (accessed 04 May 2021).
6. Nesterov A. (2008) Otto fon Habsburg o evropeiskoi bezopasnosti. Khrestomatyia. Evropeiskaia bezopasnost: vyzovy y problemy [Otto von Habsburg about European security. Reader. European Security: Challenges and Problems]. Ekaterynburh: Uralskiy hosudarstvennyi unyversytet, pp. 89–93.
7. Kremlin (13 May 2017) Stratehiya ekonomycheskoi bezopasnosti Rossyiskoi Federatsyy na peryod do 2030 hoda [The strategy of economic security of the Russian Federation for the period up to 2030]. Moscow, 20 p. Available at: <http://static.kremlin.ru/media/acts/files/0001201705150001.pdf> (accessed 03 May 2021).
8. Fushe M. (1999) Evropeiskaia respublika: ystorycheskye y heohrafycheskye kontury [European Republic: historical and geographical contours]. Moscow, 168 p.
9. Chevychalova Zh. (24 May 2016) Brytanska setsesiia: chervovi krok u neprostrykh stosunkakh YeS i Velykoi Brytanii. Yevropeiska intehratsiia v konteksti suchasnoi heopolityky: zb. nauk. st. za materialamy nauk. konf. [British secession: another step in the difficult relationship between the EU and the UK. European

- integration in the context of modern geopolitics]. Kharkiv, pp. 86–90. Available at: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11308/1/CHevuchalova_86-90.pdf (accessed 07 May 2021).
10. Shulha M. (2017) Heopolityka. Navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv [Geopolitics. A textbook for students of higher educational institutions]. Kyiv: VPTs «Kyivskyi universytet», 240 p.
 11. Emmanuel Macron (04.03.2019) Pour une Renaissance européenne. Available at: <https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2019/03/04/pour-une-rennaissance-europeenne> (accessed 01 May 2021).
 12. Fitz Gibbon J. (2016) Euroscepticism as a Transnational and Pan-European Phenomenon: The Emergence of a New Sphere of Opposition. Oxford: Taylor & Francis, 198 p.
 13. Haworth D. Helm T. (29 october 2002) Giscard makes case for United States of Europe. The telegraph. Available at: <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/1411554/Giscard-makes-case-for-United-States-of-Europe.html> (accessed 06 May 2021).
 14. Informe Tindemans. (1976) L'al Consejo Europeo. Revista de instituciones Europeas, N2, p. 583–619.
 15. Kowalsky W. (2011) Trade unions for a change of course in Europe: The end of a cosy relationship / W. Kowalsky, P. Scherrer. Brussels: ETUI, 195 p.
 16. Meissner M. Jordans F. (January 22, 2019) Germany, France renew friendship treaty, warn of nationalism. Available at: <https://apnews.com/article/02d7f1384f454f09b31a7c852d275e4e> (accessed 01 May 2021).
 17. Menkiszak M. (2013) Greater Europe: Putin's vision of European (dis)integration. Warsaw: Centre for Eastern Studies, 42 p.
 18. Mitrany D. (1992) A working peace system: An argument for the functional development of International Organization. Reprinted in Taylor P. and Groom A. J. R. (eds.). The Functional theory of politics. London // O'Neal M. Theory of integrations 1975. N.Y., 426 p.
 19. Toje A. (2010) The European Union as a Small Power: A after the Post-Cold War. New York: Palgrave Macmillan, 256 p.
 20. Washington E. (2016) The Progressive Revolution: History of Liberal Fascism through the Ages. New York: Rowman & Littlefield, 518 p.
 21. White paper on the future of Europe (01.03.2017) Reflections and scenarios for the EU27 by 2025. Brussels, COM(2017) 2025 final. 18 p. Available at: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:b739b382-ff4f-11e6-8a35-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_1&format=PDF (accessed 03 May 2021).
 22. Zalan E. (7 December 2017) Schulz fights for 'United States of Europe' by 2025. Brussels. Available at: <https://web.archive.org/web/20171208105137/https://euobserver.com/political/140200> (accessed 06 May 2021).
 23. Zwolski K. (06 November 2016) Wider Europe, Greater Europe? David Mitrany on European Security Order. Wiley Online Library. Available at: <https://doi.org/10.1111/jcms.12489> (accessed 05 May 2021).